

Doświadczenia Zakładu Starych Druków Biblioteki Narodowej w Warszawie w zakresie rejestracji poloników w bibliotekach rzymskich w latach 1974-2016

Historia prowadzonych przez Zakład Starych Druków Biblioteki Narodowej w Warszawie (ZSD BN) poszukiwań poloników w bibliotekach rzymskich sięga już lat 50. ubiegłego stulecia. W obecnej formie działalność ta trwa nieprzerwanie od 1988 r. – tym samym jest to najdłużej funkcjonujący w Polsce projekt rejestracji poloników. Wyniki tego ambitnego, długoletniego programu dokumentowane są dziś wydawanymi rokrocznie katalogami drukowanymi oraz dostępną online bazą danych. W związku z tym jak najbardziej uzasadnione wydaje się zaprezentowanie szerokiemu gronu czytelników pewnego podsumowania tych prac.

Za podstawę niniejszego krótkiego opracowania posłużyły sprawozdania cząstkowe pracowników ZSD z lat 1974-2016 – przede wszystkim stypendystów Fundacji Rzymskiej im. Margrabiny J.Z. Umiaszowskiej (Fondazione Romana Marchesa J.S. Umiaszowska) w latach 1988-2009. Sięgnięto również do prowadzonej od 1997 r. bazy danych w systemie MAK oraz dokumentacji archiwalnej programu, obejmującej obecnie dwa mb. materiałów rejestracyjnych. Dopelnienie stanowią doświadczenia własne piszącego te słowa, jak i rozmowy odbyte z – już często emerytowanymi – uczestnikami projektu¹.

Historia projektu

Akcję rejestracji poloników w bibliotekach we Włoszech z ramienia ZSD zainicjowała Anna Kotarska². Dzięki przyznanym w latach 1959 i 1965 kilkumiesięcznym stypendiom miała ona możliwość odwiedzenia kilkunastu bibliotek w Rzymie, Florencji i Wenecji. Koncentrowała się jednak głównie na metodach opracowania zbiorów oraz ocenie działalności Narodowego Centrum ds. Ujednoliconego Katalogu Włoskich Bibliotek i Informacji Bibliograficznych (Centro Catalogo Unico), założonego w 1951 r. w Rzymie – niezależnie podobną inicjatywę podjęła także BN. Na potrzeby tworzonego Centralnego Katalogu Starych Druków A. Kotarska wykonała tylko wrywkowe kwerendy w rzymskich bibliotekach Angelica, Casanatense, Vallicelliana³.

¹ Informacji udzielił: Michał Spadowski, Maria Brynda, Anna Endzel, Maria Zychowicz, Agnieszka Różalska, Paulina Buchwald-Pelcowa, Stanisław A. Morawski, ks. Hieronim Fokciński SJ.

² Zob. H. Bułhak, *Anna Kotarska (8 XI 1910-21 VI 1980)*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1994-1995, t. 30-31, s. 304.

³ Zob. A. Kawecka-Gryczowa, *Anna Kotarska (1910-1980)*, „Przegląd Biblioteczny” 1981, z. 2, s. 273-274.

Pierwszą dużą rejestrację poloników w Rzymie przeprowadził Michał Spandowski w 1974 r. dzięki przyznanemu mu stypendium rządu włoskiego⁴. Objęła ona całość zbiorów biblioteki Vallicelliana oraz kolekcję Artura Wołyńskiego i dział „Miscellanea” w bibliotece Casanatense⁵.

Powyższe działania miały jedynie dorywczy charakter. Aby przedsięwzięcie sformalizować, konieczne stało się przygotowanie programu prac nad rejestracją poloników XVI-XVIII w. w bibliotekach włoskich. Nastąpiło to dopiero w połowie lat 80. z inicjatywy Pauliny Buchwald-Pelcowej – ówczesnego kierownika Zakładu.

Celem ustalenia możliwości i metody rejestracji poloników w Rzymie – z perspektywą publikacji ich katalogu – wykonano następujące zadania⁶: zaindeksowano *Bibliografia critica* [...] Sebastiana Ciampiego⁷, sporządzono spis poloników włoskich nieznanych *Bibliografii polskiej* Estreicherów na podstawie Centralnego Katalogu Starych Druków prowadzonego przez ZSD BN. Dalej sporządzono wykaz i charakterystykę bibliotek rzymskich, które powinny stanowić obszar badawczy. Pod uwagę brano ich związki z Polską, korzystano przy tym z dostępnej wówczas literatury, takiej jak: „Annuario delle Biblioteche Italiane” (za lata 1933-1981)⁸, publikacje Artura Cronii⁹, Gaetana Platania¹⁰ i innych. Na podstawie tych wydawnictw uzupełniano kartotekę wstępną. Nie bez znaczenia pozostał również fakt nawiązania współpracy ze znawcą bibliotek włoskich – Ryszardem Kazimierzem Lewańskim¹¹.

Podczas wyjazdu stypendialnego w 1985 r. P. Buchwald-Pelcowa wykonała próbną kwerendę w następujących 15 bibliotekach rzymskich¹²: Vallicelliana, Uniwersytecka Alessandrina (Biblioteca Universitaria Alessandrina) oraz Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu „La Sapienza” (Biblioteca dell’Istituto di Filologia Slava dell’Università „La Sapienza” di Roma), Centralna Biblioteka Narodowa Rzymu (Biblioteca Nazionale Centrale di Roma), Casanateńska (Biblioteca Casanatense), Papieskiego Instytutu Wschodniego (Pontificio Istituto Orientale), Angelica, Corsiniana (Biblioteca dell’Accademia Nazionale dei Lincei e Corsiniana), Włoskiego Towarzystwa Geograficznego (Società Geografica Italiana), Instytutu Historycznego Towarzystwa Jezusowego (Biblioteca dell’Istituto Storico della Compagnia di Gesù), Wolnego Międzynarodowego Uniwersytetu Studiów Społecznych (Libera Università Internazionale degli Studi Sociali Guido Carli – Università LUISS),

⁴ Biblioteka Narodowa, Zakład Starych Druków (ZSD BN), M. Spandowski, Sprawozdanie z pobytu stypendialnego we Włoszech w dn. 19 III-22 V 1974, mszp.

⁵ Zob. K. Soliński, *Katalog poloników w Biblioteca Casanatense*, Warszawa 2016, s. X-XI.

⁶ ZSD BN, P. Buchwald-Pelcowa, Sprawozdanie z pobytu służbowego we Włoszech 2-21 XII 1985, mszp., k. 2.

⁷ Zob. S. Ciampi, *Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze politiche, ecclesiastiche, scientifiche, letterarie, artistiche dell’Italia colla Russia, colla Polonia ed altre parti settentrionali il tutto raccolto*. T. 1-3, Firenze 1834-1842.

⁸ Zob. „Annuario delle Biblioteche Italiane”, Roma-Firenze 1933-1981.

⁹ Zob. A. Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia, bilancio storico-bibliografico di un millennio*, Padova 1958.

¹⁰ Zob. G. Platania, *La storia dei rapporti tra Italia e Polonia nella Biblioteca Corsiniana in Roma*, Napoli [1981].

¹¹ Zob. R.K. Lewański, *L’Accademia di storia e letteratura polacca e slava Adam Mickiewicz in Bologna. La biblioteca, l’archivio, la galleria*, „L’Archiginnasio” 1983, t. 78, s. 53-60; tenże, *Il Baltico e l’Alma Mater, bibliografia retrospettiva delle pubblicazioni riguardanti le relazioni fra il mondo accademico bolognese e la Polonia, la Lituania, la Curlandia e la Livonia*, Bologna 1991; tenże, *Bibliotheca Nationis Polonae na Uniwersytecie Padewskim*. Cz. 1-2, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1995, R. 45, s. 63-80; 1996, R. 46, s. 143-214.

¹² P. Buchwald-Pelcowa, dz. cyt., k. 1.

Fundacji Rzymskiej im. Margrabiny J.Z. Umiastowskiej, Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych (Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici), Stacji Rzymskiej Polskiej Akademii Nauk, Papieskiego Kolegium Polskiego. Dzięki powyższym zabiegom można było wytypować księżnice, w których prace prowadzone będą w pierwszej kolejności.

Zwieńczeniem przygotowań było podpisanie 30 III 1988 r. porozumienia między Biblioteką Narodową a Fundacją Rzymską im. Margrabiny J.Z. Umiastowskiej, reprezentowaną przez prezesa Stanisława Augusta Morawskiego, oraz Papieskim Instytutem Studiów Kościelnych, reprezentowanym przez ks. rektora Hieronima Fokcińskiego SJ¹³.

Dzięki porozumieniu w latach 1988-2009 odbyło się 20 wyjazdów pracowników BN do Rzymu. Rejestrację poloników prowadzili: M. Spandowski, Bożena Sajna, Maria Brynda, Katarzyna Ślaska, Maria Zychowiczowa, Hanna Wolska, Anna Endzel, Monika Strykowska, Agnieszka Różalska, Inga Przybylska oraz Małgorzata Jurek¹⁴. Zazwyczaj dwie osoby wyjeżdżały na sześć tygodni. Koordynatorami projektu byli kolejni kierownicy ZSD: P. Buchwald-Pelcowa, M. Spandowski i M. Brynda.

Od 2013 r. rejestracje kontynuowane są w ramach projektu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹⁵. Prace w latach 2014-2016 prowadził piszący te słowa, a koordynował – dyrektor BN Tomasz Makowski.

Poszukiwania poloników odbywały się przede wszystkim w największych historycznych bibliotekach Rzymu. Poza ukończoną w 1974 r. Vallicelliana jako pierwsze penetrowane były w latach 1988-1991 Biblioteka Uniwersytecka Alessandrina i Biblioteka Casanateńska (kontynuacja rejestracji z 1974 r.), a następnie – w latach 1992-1994 – Corsiniana. Jednocześnie od 1992 do 2006 r. odbywały się rejestracje w Bibliotece Angelica i Watykańskiej Bibliotece Apostolskiej (Biblioteka Watykańska – Biblioteca Apostolica Vaticana). W 2007 r. rejestracja objęła Bibliotekę Papieskiego Uniwersytetu Urbaniańskiego (Biblioteca della Pontificia Università Urbaniana).

Systematycznie do rejestracji dołączane były mniejsze księgozbiory kościelne: Papieskiego Wydziału Teologicznego „Marianum” (Pontificia Facoltà Teologica Marianum) w 1994, Papieskiego Instytutu Wschodniego w 2003, Akademii Alfonsjańskiej – Wyższego Instytutu Teologii Moralnej (Biblioteca dell’Accademia Alfonsiana) i Papieskiego Uniwersytetu „Antoniano” (Pontificia Università Antoniano) – obie w 2009 r.

Ponadto rejestrację przeprowadzono też w bibliotekach instytucji polskich w Rzymie: Papieskiego Kolegium Polskiego (2003-2004), Fundacji Rzymskiej Margrabiny J.Z. Umiastowskiej (2003), Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych (2014-2015); współpracowano również z rzymską Stacją Naukową Polskiej Akademii Nauk¹⁶.

¹³ ZSD BN, Porozumienie o współpracy w sprawie wspólnego opracowania i opublikowania katalogu poloników starych druków znajdujących się we włoskich bibliotekach naukowych. Warszawa-Rzym 30 marca 1988 r.

¹⁴ Jedyne opublikowane dotąd wzmianki o wyjazdach w ramach współpracy BN z Fundacją i Instytutem zawiera przedmowa T. Makowskiego do pierwszego tomu serii wydawniczej Polonika XVI-XVIII Wieku w Bibliotekach Rzymskich: M. Spandowski, *Katalog starych druków biblioteki Papieskiego Kolegium Polskiego*, proweniencje oprac. J. Borysiak, Warszawa 2010.

¹⁵ Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Dziedzictwo kulturowe – priorytet 4 – Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą. Katalogowanie i inna pomoc biblioteczna instytucjom polonijnym. Etap II-IV.

¹⁶ Rejestracja ta (w 1991 r.) nie została ukończona. Wszystkie stare druki ze zbiorów stacji zarejestrował w 2014 r. Arkadiusz Wagner, czego pokłosiem jest publikacja tegoż: *Stare druki o sztuce w zbiorach Biblioteki Stacji Naukowej PAN w Rzymie*, Roma 2016, Conferenze, 133. Jednocześnie zbiory te opracowuje PAN Biblioteka Gdańska – zob. A. Kruszyńska, A. Potorska, *Gdańsk – NUKAT – Rzym. O współpracy bibliotekarzy PAN Biblioteki Gdańskiej i Biblioteki Stacji Naukowej PAN w Rzymie*, „Libri Gedanenses” 2013, t. 29-30, s. 111-120.

Metodyka

Metodyka prowadzonych prac zależała od rodzaju biblioteki, stanu opracowania jej zbiorów oraz dostępności pomocy bibliograficznych, takich jak katalogi czy inwentarze.

1. Szczegółowy przegląd dostępnych inwentarzy.

Na podstawie inwentarzy typowano pozycje, które następnie były zamawiane do katalogowania z autopsji. Inwentarze najczęściej zawierały: numer inwentarzowy/sygnaturę, hasło, kilkuwyrazowy odpis tytułu, miejsce wydania, rok wydania, format. Dane takie (przy posiłkowaniu się pomocami bibliograficznymi) pozwalają wytypować polonika ze względu na miejsce druku, autorstwo i tematykę. Od razu notowano już znane polonika, ponadto można było w ten sposób wyznaczać pozycje, które należało poddać autopsji, gdyż związek z Polską wynikał już z samego ich opisu. Podstawowy problem – zwłaszcza w przypadku poloników obcych – stanowił zbyt skrótowy, mało czytelny zapis w inwentarzu. W wielu wypadkach nie można było mieć pewności, czy wytypowano wszystkie druki, np. zbiory typu *miscellanea* miały opisy niejasne, jedynie skrótowe, czasem z ogólnym tytułem. W związku z powyższym rejestracja może nie być kompletna, czego jej twórcy od początku mieli świadomość.

Wytypowane pozycje notowano w zeszytach i zamawiano do czytelnicy. W tym momencie często napotymano na kolejny problem – część ze wskazanych sygnatur okazywała się niedostępna¹⁷. Przyczynę stanowiło najczęściej czasowe wyłączenie z udostępniania określonych pomieszczeń magazynowych (z powodu remontu, wystawy, wymogów bezpieczeństwa itp.). Zdarzał się też brak książki na półce lub nieaktualne sygnatury. Podczas kolejnego przyjazdu do Rzymu podejmowano próbę powtórnego zamówienia wynotowanych już druków – najczęściej z dobrym skutkiem. Tym sposobem udawało się przebadać przeciętnie od 200 do 500 woluminów w ciągu jednego pobytu w „Wiecznym Mieście”¹⁸.

Metoda ta okazywała się szczególnie przydatna w przypadku klocków intrologatorskich. Z zasady rejestrowano od razu pełną zawartość woluminu i niejednokrotnie był to jedyny sposób na dotarcie do druków nieujętych w ewidencji lub nieskatalogowanych¹⁹.

2. Przeglądanie katalogów biblioteki.

Dla *fondo antico* dostępne były przede wszystkim dziewiętnastowieczne katalogi rękopiśmienne (najczęściej ich oprawy kserokopie) i na ich podstawie typowano pozycje do autopsji. Tylko w Bibliotece Casanateńskiej istniał katalog drukowany z XVIII w., obejmujący litery „A-K”²⁰, do rejestracji jednak niewykorzystany. Katalogi kartkowe – funkcjonujące w każdej księżnicy – odegrały mniejszą rolę, ponieważ były niekompletne i głównie rejestrowały wpływy bieżące. W Casanatense ponadto powstawał już katalog druków XVI w., jednak wykorzystano go przy rejestracji na większą skalę. Wyjątek stanowi Biblioteka Vallicelliana, w której zarejestrowano polonika w oparciu tylko o katalog kartkowy (klamrowy), oraz Biblioteka Watykańska, gdzie przeglądano ogólny katalog

¹⁷ ZSD BN, B. Sajna, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego od 7.10.1988 do 17.11.1988, mszp., k. 1; tamże, M. Spandowski, Sprawozdanie z pobytu stypendialnego w Rzymie w październiku i listopadzie 1988 [7.10-17.11.1988]. 24.11.1988, mszp., k. 2.

¹⁸ Tamże, k. 2.

¹⁹ ZSD BN, M. Zychowiczowa, Sprawozdanie z wyjazdu stypendialnego do Rzymu [w okresie 7 X-17 XI 2001]. Warszawa, 23.11.2001, mszp., k. 1.

²⁰ Zob. G.B. Audiffredi, *Bibliothecae Casanatensis Catalogus librorum typis impressorum ... tomus primus [-quartus]*, Romae 1761-1788; A.A. Cavarra, *Giovanni Battista Audiffredi (1714-1794)*, Roma [1994], s. 16.

krzyżowy. Należało wówczas przeanalizować całość katalogu alfabetycznego i prowadzić spis sygnatur już wykorzystanych, aby nie wracać do tych samych pozycji. Oczywiście także w tym przypadku rejestrowano od razu całą zawartość klocków. Przeciętnie podczas jednego wyjazdu udawało się przebadać 200-300 sygnatur²¹.

Podstawowy problem, jaki pojawiał się podczas korzystania z katalogu, to trudne do przewidzenia szeregowanie pozycji bibliograficznych pod różnymi hasłami – pod autorem lub wydawcą lub tytułem, przy czym niekiedy słowo rządzące dobrano niewłaściwie. Trzeba zaznaczyć, że włoscy bibliotekarze, mimo że wiedzą o istnieniu *Bibliografii Estreicherów*, rzadko się do niej odwołują. Daje się zauważyć, że wiele ustaleń dokonywano wcześniej na podstawie katalogu poloników w Bibliotece księcia Augusta (Herzog August Bibliothek) w Wolfenbüttel²², obecnie zaś posilkuje się głównie zachodnioeuropejskimi bazami internetowymi, niekiedy zawierającymi i powielającymi błędy w opisach druków. Brak ustaleń bibliograficznych w przypadku poloników (niezidentyfikowane autorstwo wymuszało katalogowanie danej pozycji pod hasłem tytułowym) utrudniał prowadzenie rejestracji. W przypadku gdy tytuł był skrócony, niejednoznaczny, nieodnotowany dotychczas w literaturze istniała możliwość omyłkowego pominięcia takiej pozycji bibliograficznej, jeśli nie wykonano autopsji. Korzystanie z dawnych, historycznych katalogów rękopiśmiennych utrudniał zaś fakt, że udostępniano je tylko w formie niskiej jakości fotokopii lub kserokopii.

3. Praca bezpośrednio z księgozbiorem w magazynie

W połączeniu z możliwością korzystania z dostępnych pomocy bibliograficznych wydaje się być najlepszą formą rejestracji, gdyż daje możliwość nieograniczonej, wielokrotnej autopsji, porównywania egzemplarzy i ułatwia opracowanie proveniencji. Wykorzystano ją w praktyce w Papieskim Kolegium Polskim²³ oraz w Papieskim Instytucie Studiów Kościelnych²⁴, gdzie skatalogowano całość zasobów starodručných. Ponadto w ten sposób zarejestrowano kolekcję listów w Bibliotece Corsiniana.

4. Rejestracja bez możliwości podjęcia pracy w magazynie

W przypadku braku pomocy bibliograficznych i zgody na pracę w magazynie pozostawało zamawianie woluminu po woluminie z danej kolekcji. Jest to sposób rejestracji obciążony największym ryzykiem niepowodzenia. W praktyce zastosowano go jedynie dla kolekcji „*Editti e Bandi Pontifici*”²⁵ w Bibliotece Casanatense²⁶.

²¹ ZSD BN, K. Ślaska, Sprawozdanie z wyjazdu stypendialnego do Rzymu 1 X-14 XI 1990, mszp., k. 1.

²² Zob. M. Gołuszka, M. Malicki, *Polnische Drucke und Polonica 1501-1700. Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel = Druki polskie i polonica 1501-1700. Katalog zbiorów Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel*. Bd 1: 1500-1600, Bd 2: 1601-1700, München 1992-1994.

²³ ZSD BN, M. Spandowski, Sprawozdanie z pobytu stypendialnego w Rzymie w dn. 6.10.-15.11.2003. Warszawa, 18.11.2003, mszp., k. 1; M. Spandowski, *Katalog starych druków biblioteki Papieskiego Kolegium Polskiego...*

²⁴ ZSD BN, K. Soliński, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Rzymu w dniach od 12 września do 1 XII 2014. Warszawa, dn. 3 grudnia 2014, mszp., s. 1-2; K. Soliński, *Katalog starodruków biblioteki Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie*, Warszawa 2016, s. XII.

²⁵ Zbiór ten liczy około 71 000 druków wydanych w latach 1500-1870, oprawionych w 222 woluminach. Kolekcja oznaczona jest sygnaturą PER.est.18.

²⁶ ZSD BN, K. Soliński, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Rzymu 10 września – 29 listopada 2016. Warszawa, dn. 1 grudnia 2016, mszp., s. 1-3.

Trudności

Podstawową niedogodnością, na którą uskarżali się uczestnicy rejestracji poloników starodrukowych w Rzymie, były zbyt krótkie godziny otwarcia bibliotek oraz małe limity dzienne zamówień²⁷. Niemal co roku pojawiał się też problem w postaci czasowego wyłączenia części zbiorów z udostępniania²⁸. Powszechnie zgłaszano częste pomyłki magazynierów w realizacji rewersów²⁹. Specyfika pracy w bibliotekach włoskich obejmowała także regularne strajki personelu i nie do końca zrozumiałe zamykanie czytelni pod byle pretekstem³⁰.

Częściowym problemem był niedostateczny dostęp do literatury przedmiotu posiadanej przez badane biblioteki. Dzięki uprzejmości ks. H. Fokcińskiego niedostatek ten rekompensowała biblioteka Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych, dysponująca podstawową literaturą bibliograficzną, w tym *Bibliografią* Estreicherów. Ponadto z niedogodnością tą próbowano sobie radzić, przywożąc do Rzymu kserokopie niezbędnej literatury. Współcześnie, w dobie cyfryzacji, problem ten wydaje się być już zażegnany. Jednak nadal spotykamy w bibliotekach brak możliwości połączenia się z Internetem lub ograniczony dostęp do niego (np. jedno stanowisko komputerowe z dostępem wyłącznie do witryny biblioteki). Piszący te słowa ma jednak pełną świadomość, że również w Polsce ta kwestia jest daleka od rozwiązania.

Problem kryterium doboru poloników

Zasadniczo przyjęto estreicherowskie kryterium języka tekstu, terytorium, na którym go wydrukowano, treści oraz pochodzenia autora i drukarza³¹. Rejestrowano wszystkie druki powstałe na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów i jej lenn (uwzględniono więc np. druki królewieckie). Z czasem do rejestracji świadomie włączono większość produkcji typograficznej ze Śląska i Pomorza, co – mimo iż jest dyskusyjne – niewątpliwie zwiększyło atrakcyjność zgromadzonego materiału badawczego.

Dość wcześnie zdecydowano się rejestrować niektóre większe opracowania monograficzne z XVI i XVII w. ze względu na dużą liczbę znajdujących tego rodzaju publikacji, w celu wyszukiwania w nich fragmentów dotyczących Polski. Włączono więc do wykazu niektóre wydania *Scriptores rerum Germanicarum*, ... *Hungaricarum*, ... *Bohemicarum* i tym podobne³², *Chronica*... Johana Cariona³³, dzieła Antonia Bonfiniego³⁴, Achillesa Pirminiusa Gassera³⁵ i innych – łącznie ok. 70 autorów dzieł z obszernymi rozdziałami dotyczącymi Polski oraz

²⁷ ZSD BN, P. Buchwald-Pelcowa, dz. cyt., k. 3-4; tamże, M. Spandowski, Sprawozdanie z pobytu stypendialnego we Włoszech w dn. 19 III-22 V 1974, mszp., k. 7; tamże, K. Ślaska, dz. cyt., k. 2.

²⁸ ZSD BN, B. Sajna, dz. cyt., k. 1; tamże, M. Spandowski, Sprawozdanie z pobytu stypendialnego w Rzymie w październiku i listopadzie 1988 [7.10-17.11.1988]. 24.11.1988, mszp., k. 2; tamże, M. Brynda, Sprawozdanie z pobytu służbowego we Włoszech w dniach 2 X-16 XI 1989. Warszawa, 2 XII 1989, mszp., k. 1.

²⁹ ZSD BN, M. Spandowski, Sprawozdanie z pobytu stypendialnego we Włoszech w dn. 19 III-22 V 1974, mszp., k. 7.

³⁰ Tamże.

³¹ Kwestie te ostatnio omówiła szczegółowo Halina Mieczkowska w artykule: «Polonicum» – definicja pojęcia, zakres doboru materiału, zastosowanie w bibliografii, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2015, t. 9, s. 21-30.

³² Zob. K. Soliński, *Katalog poloników w Biblioteca Casanatense...*, poz. kat. 911-918.

³³ Zob. tamże, poz. kat. 140-143.

³⁴ Zob. tamże, poz. kat. 88-89.

³⁵ Zob. tamże, poz. kat. 314-315.

ok. 60 autorów publikacji z mniejszymi fragmentami, wzmiankami o Polsce. Wydania szesnastowieczne uwzględnione zostały szerzej niż późniejsze – zgodnie z tradycją opisywania poloników w ukazujących się do tej pory katalogach. Wiele z tych pozycji z zasady nie było notowanych przez Karola Estreichera i kontynuatorów jego dzieła. W ten sposób udało się zarejestrować pokaźną liczbę parapoloników, co prawda nie zawsze o takiej samej wartości, ale wnoszących wiele do uzupełnianej *Bibliografii polskiej*. Dziś – z perspektywy czasu – nie ulega wątpliwości, że to właśnie one są jednym z cenniejszych owoców rejestracji (obok druków ulotnych), gdyż dzięki opracowaniu tych materiałów na światło dzienne wyszły nieznanne lub nieuwzględniane dotąd źródła do historii Polski.

W szczególnych przypadkach brano też pod uwagę egzemplarze niebędące polonikami, lecz posiadające polskie proveniencje. Tym sposobem ze względu na liczne polskie znaki własnościowe i niewielką objętość księgozbioru zdecydowano o zarejestrowaniu całości zasobu starodrucznego dwóch instytucji polskich: Papieskiego Kolegium Polskiego oraz Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych.

Efekty rejestracji

Przyjęcie opisanej wyżej metodyki w połączeniu z długofalowym prowadzeniem prac pozwoliło na zarejestrowanie w 13 bibliotekach 4521 pozycji bibliograficznych dotyczących 6597 egzemplarzy poloników. W liczbie tej zawiera się 2024 edycje nienotowanych przez *Bibliografię* Estreicherów oraz około 800 druków nieobecnych w zbiorach bibliotek polskich. Najwięcej pozycji zarejestrowano w Bibliotece Watykańskiej, chociaż podana liczba (zob. tabela 1) odnosi się jedynie do zawartości przedziału „A-C” katalogu krzyżowego i pozostałych przedziałów w wyborze – rejestracja nadal trwa i wciąż jest daleka od ukończenia. Powyżej 1000 pozycji zarejestrowano jeszcze w bibliotekach Casanatense i Angelica. Najwięcej znalezionych poloników wydanych zostało we Włoszech w Rzymie – 647 pozycji, w Polsce zaś – w Krakowie – 367 (zob. tabela 2). Druki opublikowane na historycznych ziemiach Rzeczypospolitej pochodzą z 39 ośrodków typograficznych, w tym powyżej 100 poloników wytłoczono w Krakowie, Gdańsku i Warszawie (zob. tabela 3).

Tabela 1. Liczba zarejestrowanych pozycji bibliograficznych w poszczególnych bibliotekach

Biblioteca Apostolica Vaticana	1354
Biblioteca Casanatense	1147
Biblioteca Angelica	1081
Biblioteca dell'Accademia dei Lincei e Corsiniana	738
Pontificia Università Urbaniana	585
Biblioteca Universitaria Alessandrina	429
Papieskie Kolegium Polskie	367
Papieski Instytut Studiów Kościelnych	244
Biblioteca Vallicelliana	217
Pontificia Facoltà Teologica Marianum	64
Pontificio Istituto Orientale	63
Pontificia Università Antonianum	30
Accademia Alfonsiana	29

Tabela 2. Zasięg terytorialny – Europa (powyżej 100 zarejestrowanych pozycji):

Włochy	Rzym	647
Polska	Kraków	367
Włochy	Wenecja	351
Polska	Gdańsk	241
Francja	Paryż	173
Niemcy	Frankfurt nad Menem	157
Polska	Warszawa	156
Niemcy	Lipsk	153
Holandia	Amsterdam	140
Niemcy	Kolonia	127
Szwajcaria	Bazylea	109

Tabela 3. Zasięg terytorialny – Rzeczpospolita Obojga Narodów i jej lenna wraz ze Śląskiem i Pomorzem

Obecna przynależność państwowa	Miasto	Liczba pozycji bibliograficznych
Polska	Kraków	367
Polska	Gdańsk	241
Polska	Warszawa	156
Rosja	Królewiec	86
Polska	Wrocław	62
Litwa	Wilno	55
Ukraina	Lwów	39
Polska	Poznań	29
Polska	Toruń	15
Polska	Kalisz	15
Polska	Częstochowa	9
Polska	Legnica	8
Polska	Oleśnica	8
Polska	Zamość	7
Polska	Lublin	7
Ukraina	Poczajów	6
Polska	Braniewo	6
Polska	Raków	6
Polska	Szczecin	5
Polska	Nysa	5
Polska	Elbląg	5
Polska	Sandomierz	5
Polska	Oliwa	4
Łotwa	Mitawa	4

Polska	Brzeg	3
Polska	Kołobrzeg	3
Polska	Leszno	2
Polska	Przemysł	2
Łotwa	Ryga	2
Ukraina	Berdyczów	2
Białoruś	Połock	2
Polska	Stargard Szczeciński	1
Polska	Szczuczyn	1
Ukraina	Dobromil	1
Ukraina	Jaworów	1
Ukraina	Kijów	1
Ukraina	Nowogród Siewierski	1
Ukraina	Ostróg	1
Białoruś	Brześć Litewski	1

Publikowanie wyników badań

Zgodnie z umową trójstronną z 1988 r. rezultaty badań miały być opublikowane w formie katalogu. Koncepcja tego wydawnictwa ulegała wielokrotnym zmianom. W 1989 r. P. Buchwald-Pelcowa proponowała m.in. edycję katalogu druków XVI-wiecznych z bibliotek Vallicelliana, Casanatense, Alessandrina, Centralnej Biblioteki Narodowej Rzymu. Osobny katalog miał zawierać opisy druków z XVII-XVIII w. ze zbiorów tych bibliotek³⁶. Wkrótce okazało się, że znaczna i stale powiększająca się objętość gromadzonego materiału utrudni realizację tego założenia. Kłopot stanowiło też wprowadzenie w 1994 r. polskiej normy opisu bibliograficznego starych druków, która wymusiła meliorację istniejących opisów. Ponadto pojawiły się nowe możliwości techniczne dzięki elektronicznej bazie danych ułatwiającej sortowanie materiału. Od tego momentu planowano wydanie jednego zbiorczego tomu, który zawierałby starannie wyselekcjonowany materiał ze wszystkich bibliotek. Przygotowano łącznie dwie makiety tego katalogu – pierwszą w 1999³⁷, a drugą w 2001 r.³⁸ Ostatecznie, z inicjatywy dyrektora BN T. Makowskiego w 2010 r. zwyciężyła koncepcja stworzenia serii wydawniczej BN prezentującej rezultaty poszukiwań według zasobów poszczególnych bibliotek.

Serię, noszącą tytuł *Polonika XVI-XVIII Wieku w Bibliotekach Rzymskich*, zainauguował wydany w 2010 r. *Katalog starych druków biblioteki Papieskiego Kolegium Polskiego w Rzymie* – opisy bibliograficzne opracował M. Spandowski, zaś proweniencje Joanna Borysiak. Drugi tom *Katalog poloników biblioteki Pontificia Università Urbaniana* – również autorstwa M. Spandowskiego, opracowany przy współpracy Pauliny

³⁶ ZSD BN, P. Buchwald-Pelcowa, Program prac nad rejestracją włoskich poloników XV-XVIII wieku i przygotowaniem katalogu tych druków. [Warszawa 1989], mszp., k. 2.

³⁷ ZSD BN, *Polonica XVI-XVIII w. w bibliotekach Rzymu* (wydruk roboczy z bazy danych dla Fondazione Romana Marchesa Umiastowska). Warszawa, styczeń 1999.

³⁸ ZSD BN, *Polonica XVI-XVIII w. w bibliotekach Rzymu* (wydruk roboczy z bazy danych dla Fondazione Romana Marchesa Umiastowska i Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici). Warszawa, październik 2001.

Pludry-Żuk – ukazał się w 2012 r. W latach 2010-2012 redaktorem serii była A. Endzel, od 2013 r. wydawnictwo redaguje autor niniejszego artykułu. Pod redakcją tegoż ukazały się dotychczas: tom trzeci *Katalog poloników w Biblioteca Universitaria Alessandrina* (2014), czwarty *Katalog starodruków biblioteki Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie* oraz piąty *Katalog poloników w Biblioteca Casanatense* (oba wydane w 2016). Obecnie trwają prace nad tomem szóstym, którym będzie *Katalog poloników w Biblioteca dell'Accademia Nazionale dei Lincei e Corsiniana*.

Seria stanowi cenne uzupełnienie staropolskiej bibliografii narodowej. Miarą jej wartości są bardzo szczegółowe opisy i mnogość cytowanej literatury przedmiotu – znacznie przekraczające ramy przyjmowane zazwyczaj dla tego rodzaju wydawnictw. Dokładność w rozróżnianiu wydań i wariantów typograficznych bez wątplenia wyróżnia rejestrację Zakładu Starych Druków na tle innych tego typu przedsięwzięć prowadzonych przez krajowe instytucje naukowe.

Podsumowanie

Projekt rejestracji poloników starodrukowych w Rzymie nigdy nie funkcjonował na zasadzie odrębnych umów pomiędzy BN a poszczególnymi bibliotekami włoskimi. Pracownicy BN prowadzili kwerendy w zasadzie tak jak pozostali czytelnicy, zaansowani przedtem przez pracowników Fundacji i Instytutu.

Najlepiej przeprowadzało się rejestrację przy nieograniczonym dostępie do księgozbioru w magazynie. Nie istniał wówczas problem zamawiania druków do czytelnicy, limitów zamówień i podobnych procedur. Wskazana więc byłaby w tej sprawie konkretna umowa pomiędzy instytucją delegującą a instytucją docelową. Kiedy takiej możliwości nie ma, pożądane jest zwiększenie liczby osób uczestniczących w rejestracji (dzięki czemu udałoby się rozwiązać kwestię małego limitu zamówień). Nie bez znaczenia będzie również doświadczenie zawodowe osób wyjeżdżających w celu rejestracji – dzienny limit zamówień należy wykorzystać jak najpełniej, unikać konieczności powtórnego zamawiania tych samych woluminów.

Tylko długofalowy charakter prowadzonych tą metodą prac mógł zaowocować zaprezentowanymi powyżej wynikami. Wpływ na nie miała krótkoterminowość pobytów w Rzymie i niewielka liczba osób uczestniczących w rejestracji w połączeniu z takimi aspektami jak: czas otwarcia bibliotek, limity dziennych zamówień, aktualna dostępność zbiorów, stan ich opracowania, dostępność pomocy bibliograficznych, a także wspomniana już specyfika pracy w bibliotekach włoskich.

Osobną kwestią, o której należałoby jeszcze wspomnieć, jest sprawa opublikowania bazy danych obejmującej całość rejestracji. Bazę prowadzoną w formacie MARC21 przez długi czas udostępniano tylko na miejscu, w Zakładzie Starych Druków BN, a informacja o jej istnieniu była niedostatecznie rozpowszechniona. Wpłynęło to na słabe wykorzystanie wyników rejestracji. W 2015 r. bazę poddano reorganizacji, melioracji i konwersji, aby udostępnić ją szerokiemu gronu badaczy i czytelników za pośrednictwem witryny internetowej BN. Do opisów bibliograficznych poloników XVI-XVIII w. z bibliotek rzymskich można obecnie dotrzeć online³⁹. Rekordy te stanowią część większej bazy danych „Centralny katalog starodruków” i „Katalogi centralne i bibliografie” serwisu „Katalogi BN”. W planach jest sukcesywne rozszerzanie tego zasobu o wyniki rejestracji poloników dokonywanych w innych państwach.

³⁹ Zob. *Katalogi centralne i bibliografie*, [online] <http://alpha.bn.org.pl:82/> [dostęp 12.08.2017].

Na brak ogólnopolskiej bazy danych poloników przechowywanych w zbiorach zagranicznych uwagę zwracano już kilkakrotnie; ostatnio problem ten poruszył Piotr Tafiłow-ski⁴⁰. Niewykluczone, że Biblioteka Narodowa mogłaby wypełnić tę lukę. W przyszłości wspomniana wyżej baza mogłaby stać się wspólnym narodowym repozytorium danych o polonikach za granicą, gdyby inne instytucje w Polsce wyraziły chęć przekazywania do niej wyników swoich rejestracji (w postaci znormalizowanych rekordów w formacie MARC21). Na pewno sprawę tę warto poddać pod dyskusję.

Streszczenie

Artykuł prezentuje doświadczenia Zakładu Starych Druków BN w zakresie rejestracji poloników drukowanych XVI-XVIII w. zgromadzone w latach 1974-2016 w sumie w 14 bibliotekach rzymskich różnych typów. Realizacja tego projektu była możliwa dzięki umowie pomiędzy Biblioteką Narodową a Papieskim Instytutem Studiów Kościelnych w Rzymie i Fundacją Rzymską im. Margrabiny J.Z. Umiastowskiej.

W artykule omówiono różne metodyki prowadzenia rejestracji, organizację pracy, napotykanne problemy i zastosowane ich rozwiązania, specyfikę pracy w bibliotekach włoskich (lokalne katalogi, inwentarze, zasady opracowania, ewidencji i udostępniania zbiorów) i jej wpływ na całokształt pracy. Ponadto jako rezultat przyjętych metodyk zaprezentowano ogólne wyniki prowadzonych rejestracji oraz ich znaczenie dla uzupełnienia bibliografii narodowej. Efekty tych prac są obecnie systematycznie publikowane w tomach składających się na serię wydawniczą: *Polonika XVI-XVIII Wieku w Bibliotekach Rzymskich*.

Słowa kluczowe: polonika – stare druki – dziedzictwo kulturowe – zbiory biblioteczne – rejestracja poloników – Rzym – Włochy – Biblioteka Narodowa – Fundacja Rzymska Margrabiny J.Z. Umiastowskiej – Papieski Instytut Studiów Kościelnych.

Summary

Experience acquired during the *Polonica* registration executed by the Department of Early Printed Books of the National Library of Poland in Roman libraries in the years 1974-2016

This paper presents a whole range of actions taken by the Department of Early Printed Books of the National Library of Poland related to data registration in Roman libraries. The data of printed *Polonica* from the 16-18th centuries were registered in the years 1974-2016 in 14 Roman libraries of different types in total. The success of this project could be ascribed to the agreement between three research centers: The National Library, The Pontifical Institute of Ecclesiastic Studies in Rome and The J.S. Umiastowska Roman Foundation. The article discusses following topics: methodology of data registration,

⁴⁰ Zob. P. Tafiłowski, *Rejestracja rękopiśmiennych i drukowanych poloników w zbiorach zagranicznych – problem wciąż otwarty*, „Roczniki Biblioteczne” 2014, t. 58, s. 96-98.

organisation of work, encountered problems and implemented solutions, specificity of work in the Italian libraries (differences in cataloging, inventories of library collections and access to them) and their impact on the quality and performance of the National Library. In addition, the general outcome of this methodology is presented in the context of its importance for updating Polish national bibliography. The results of the presented efforts are regularly published in the series of *Polonica* from the 16-18th Centuries in the Roman Libraries.

Key words: Polonica – early printed books – cultural heritage – library collections – Polonica recording – Rome – Italy – National Library of Poland – Fondazione Romana Marchesa J.S. Umiastowska – Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici.